

Д. В. Толочко

(Київ)

ВПЛИВ ЕВОЛЮЦІЇ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ НА ІНТЕРПРЕТАЦІЮ ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ в кінці ХХ — початку ХХІ століття

Стаття присвячена вивченню та інтерпретації трипільської археологічної культури в кінці ХХ — початку ХХІ століття. Показано, як в умовах становлення теоретико-методологічних засад вітчизняної історичної науки, формувалося наукове уявлення про історико-культурний зміст трипільської культури.

Ключові слова: трипільська культура, історія становлення, давнє суспільство, етноісторичні моделі.

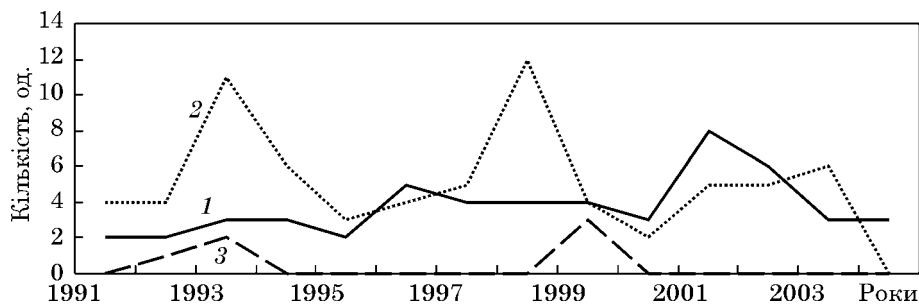
Історія становлення та розвитку трипільства. Вивчення пам'яток трипільської культури бере початок з кінця ХІХ століття. В історії становлення та розвитку трипільствознавчих студій можна умовно виокремити два етапи, в межах яких можна виділити п'ять періодів.

Більшість дослідників в історії вивчення трипільської культури виділяють підготовчий етап, що тривав з кінця ХІХ — до середини ХХ ст. В межах першого етапу можна виділити два періоди. У дореволюційний період (кінець ХІХ — початок ХХ ст.), що характеризувався накопиченням джерелознавчої бази, дослідниками були зроблені перші спроби історичної інтерпретації трипільської культури. Перехідний період, що датується кінцем 20-х — першою половиною 40-х рр. ХХ ст., характеризувався подальшим накопиченням нових методологічних засад й принципів дослідження. У 20-ті рр., у відносно сприятливих суспільно-політичних умовах, над збільшенням джерелознавчої бази продовжували працювати П. Курінний, В. Козловська, С. Гамченко. Результатом їх активної діяльності були розкопки трипільських поселень майже на всій території України та публікація результатів польових досліджень у І томі

«Трипільська культура на Україні» [Трипільська культура на Україні].

Виділені дослідниками періоди в історії подальших досліджень трипільської культури, можна об'єднати в основний, другий етап, що бере початок в другій половині 30-х рр. ХХ ст. та триває досьогодні [Черныш, 1982, с. 166—347; Дергачев, 1991, с. 3—9]. В межах другого етапу можна виділити три періоди. Насамперед, довоєнний та післявоєнний період, що тривав з другої половини 30-х до кінця 50-х рр. ХХ ст. Для цього періоду характерним було утвердження марксистської методології, що продовжувалося і у повоєнний період, коли проводилися роботи з відновлення польових та теоретичних досліджень. Наступний період охопив 60-ті — 80-ті рр. ХХ ст. та характеризувався змінами наукової думки в межах марксистської філософії.

В сучасний період (90-ті рр. ХХ — початок ХХІ ст.), процес накопичення джерельної бази загальмувався, через зменшення фінансування, що стало поштовхом для узагальнення результатів досліджень попередніх років. В результаті теоретичного осмислення фактичного матеріалу здобутого у попередні роки логічною стала поява фундаментальних праць «Давня історія України», «Україна крізь віки», «Етнічна історія давньої України». Крім того, протягом зазначеного періоду у розвитку трипільствознавчих студій, спираючись на співвідношення кількості експедицій та публікацій, присвячених вивченню та дослідженню пам'яток трипільської культури, можна виділити 3 фази (діаграма). Перша фаза тривала з 1991 по 1995 рр., друга — з 1995 по 2000 рр., третя — з 2000 по 2004 рр. Вони відрізняються масштабами польових робіт та видавничою

Діаграма. Кількість археологічних експедицій, наукових публікацій та дисертаційних досліджень, присвячених вивченню трипільської культури впродовж 1991—2004 рр.: 1 — археологічні експедиції, 2 — наукові видання, 3 — дисертаційні дослідження (джерело: наукові звіти про археологічні розкопки в Україні за 1991—2004 рр., фонд експедицій НА ІА НАН України; бібліографічний покажчик «Історія України» за 1991—2004 рр.)

діяльністю в цьому напрямку досліджень. Крім того, ці фази відображають взаємозалежність знаходження нових археологічних артефактів, оновлення джерельної бази та теоретичного осмислення фактичного матеріалу, тобто інтерпретації результатів польових досліджень трипільської культури. Таким чином, розвиток трипільознавства, як окремого напрямку археологічних досліджень і складова національної історичної науки, залежить від співвідношення цих двох важливих складових.

Вивчення історіографії трипільської культури дуже складне завдання, оскільки трипільознавство, мабуть найбільш скомпрометована галузь археології на сьогоднішній день. Не в останню чергу завдяки державній політиці в гуманітарній сфері. Пасивний характер гуманітарної політики призводить до знецінення знань, поширення та утвердження в суспільстві псевдонаукових ідей, зниження кількості польових досліджень і є шляхом наукового регресу. Тому питання вивчення та інтерпретації трипільської культури необхідно розглядати на тлі суспільно-політичного розвитку України.

Основні підходи щодо інтерпретації трипільської культури та аналіз поглядів на місце трипільської культури в давній історії. Кожне покоління трипільознавців переглядало свої підходи до питання історико-культурного змісту трипільської культури. Так, у другій половині XIX ст. ще не існувало визначення «трипільської археологічної культури», дані археологічні знахідки називали старожитності культури мальованої кераміки, які визначали як «домікенські» та відносили до широкого кола культур Середземномор'я.

Проте вже у кінці XIX ст., а саме після відкриття у 1896—1897 рр. в околицях містечка Трипіль Київського повіту (нині село Трипіль Обухівського району Київської області) кількох поселень з матеріалами, аналогічними до київських знахідок, В.В. Хвойка запропонував для археологічних пам'яток наукове визначення «трипільська культура».

Власне назва «трипільська культура» закріпилася за пам'ятками після доповіді В.В. Хвойка на XI Всеросійському археологічному з'їзді, що відбувся в серпні 1899 року в Києві [Хвойка, 1901, с. 736—812], а також публікації праці В.В. Хвойки про розкопки поселень 1901 року біля міст Канева та Ржищева на Київщині [Хвойка, 2006, с. 95—104].

До сучасної інтерпретації трипільської культури як ранньоземлеробські племена міднокам'яного віку наблизив відомий радянський археолог Т.С. Пассек, яка присвятила усі свої праці вивченню трипільської культури [Пассек, 1940, с. 9—37; 1949; 1961 та ін.]. Розроблення проблеми інтерпретації трипільської культури у радянській археології припадає на другу половину 1950-х рр., що свідчило про перехід на новий рівень теоретичних засад археології, а також окремого її напрямку трипільознавства. Стимулом в цьому відношенні стала наукова дискусія, яка розгорнулася на сторінках фахового періодичного видання «Вестник Древней истории», між Т.С. Пассек та С.М. Бібіковим [Пассек, 1954, с. 70—74; Бібіков, 1955, с. 209—214]. Гіпотезу, про «примітивне мотичне землеробство» та панування на ранніх етапах розвитку трипільської культури матриархальних відносин, яка була домінуючою до середини 50-х рр. XX ст. [Пассек, 1961, с. 100], С.М. Бібіков переглянув та довів її помилковість, насамперед, з методологічної точки зору. Бо дана гіпотеза спиралася на економічну модель розвитку ірокезів Америки і не враховує принципову відмінність трипільського господарства у вирощуванні культивованих рослин та природно-кліматичних умов в яких вони існували. Спираючись на результати польових досліджень, палеоботанічні підрахунки та ретроспективний метод С.М. Бібіков інтерпретував трипільське землеробство вже як тип польового орного, із системою залежи та відстоював думку про панування патріархальних відносин починаючи з ранніх етапів трипільської культури.

Стан вивчення археологічних пам'яток трипільської культури у радянський період періодично аналізувався сучасниками [Черныш, 1982, с. 166—347; Дергачев, 1991, с. 3—9; Збеневич, 1989, с. 7—11]. Проте творча спадщина археологів радянського періоду залишається недооціненою. До кінця 80-х рр. ХХ ст. в історіографії радянського періоду панувала єдина методологія дослідження історії, якою був марксизм-ленінізм, основою якої було вчення про суспільно-економічні формації, революційні шляхи їх зміни, про класи і класову боротьбу, що надавало науковим працям, підручникам та посібникам політичного та ідеологічного спрямування. У працях провідних дослідників основні аспекти вивчення трипільської культури висвітлювалися посилаючись, насамперед, на роботи Л. Моргана, Ф. Енгельса та К. Маркса. Безумовно, такі умови розвитку історичної науки в Україні обмежували та гальмували історіографічний процес, бо багато історичних розвідок, наукових праць та підручників з історії не публікувалися, зберігалися у спецховищах і були недоступні. Але необхідно розуміти і враховувати той факт, що пізнавальний науковий історичний матеріалізм відрізняється від пропагандистського марксизму-ленінізму. Тобто, упереджене ставлення до матеріалістичного розуміння історії призведе до хибних висновків та оцінок зроблених сучасними дослідниками по відношенню до праць написаних вченими радянського періоду. Саме таке ставлення переважає протягом останніх років у свідомості представників сучасної історичної науки. Незважаючи на зрозумілу апологетику, праці археологів-трипільознавців 20—80-х рр. ХХ ст. мають велике значення з огляду на величезну джерелознавчу базу, на яку вони спираються. Тобто, наукові праці є носієм оригінальних відомостей, оскільки носії первинної інформації (культурний шар та археологічні об'єкти) втрачені в результаті археологічних розкопок.

В кінці ХХ ст. в умовах створення незалежної держави, в методології історії спостерігається тенденція до відмови від старих методологічних засад. Але в той же час, науковцями не було запропоновано нових методів та принципів дослідження. Це стало причиною методологічної невизначеності серед дослідників, зниження вимог до наукових праць та не завжди мотивованих запозичень з західноєвропейської історіографії. Нехтуючи значенням соціально-економічної основи в житті давніх суспільств сучасні дослідники прийшли до хибного визначення їх рівня розвитку. У зв'язку з цим деякі археологічні культури, що існували в добу енеоліту, були штучно підняті на цивілізаційний або протоцивілізаційний рівень розвитку. Так, Ю.В. Павленко вважав, що трипільська культура знаходилась на передцивілізаційному рівні розвитку, хоч і не дає пояснення, чим саме цей рівень характеризується [Павленко, 2000;

2002]. Крім того Ю.В. Павленко переконаний у необхідності рішучої та послідовної відмови від марксистського формаційного бачення історичного процесу. На нашу думку, справедливими є критичні зауваження П.П. Толочка, який на основі аналізу праці Ю.В. Павленка, переконливо довів непридатність та суперечливість його поглядів та переконань [Толочко, 2005, с. 3—11; 2007, с. 21]. Цитати з праці Ю.В. Павленко, які наводить П.П. Толочко є яскравим прикладом непослідовності думок автора. У визначенні передумов та умов формування перших цивілізацій Ю.В. Павленко цілком підтверджує положення марксизму. «Традиционное для марксистской историографии положение — пишет він — о том, что решающей предпосылкой выхода на уровень цивилизации является получение достаточного объема прибавочного продукта, отчуждаемого эксплуататорской верхушкой у массы рядовых... сохраняет свое значение и сегодня» [Павленко, 2000; 2002].

В кінцевому результаті запропонована Ю.В. Павленком цілісна наукова концепція цивілізаційного підходу до аналізу історичного розвитку людства, що мала замінити застарілу п'ятиформаційну схему, виявилась дуже складною для розуміння. Розроблена автором методологія взаємодоповнення принципів стадійності, поліваріантності та цивілізаційної унікальності соціокультурного розвитку людства досить суперечлива. А головне, що посилаючись на ідеї А.Дж. Тойнбі відсутнє логічне обґрунтування пріоритетності «творчого начала» про, що автор говорив на початку праці [Тойнбі, 1995, с. 24].

Варте уваги, фундаментальне академічне видання «Цивілізаційна історія України», в якому авторський колектив застосовуючи передусім історичний підхід, висвітлює цивілізаційний процес і його специфіку, притаманну виключно Україні. Особливо важливим є той факт, що автори досліджують становлення та розвиток «цивілізації» і «держави» — феноменів не тотожних, але взаємопов'язаних, які характеризують різні сторони одного й того ж процесу: переходу від первісних суспільств до соціально-диференційованих суспільств з наявністю станів. Докладне визначення цих феноменів подано у вступі до книги. Основну частину дослідження складає пояснення та демонстрація всього розмаїття, що притаманне Україні, через призму цивілізаційних та державотворчих процесів в історичній послідовності від енеолітичної доби до сьогодення. Варто погодитися з критичними коментарями на цю працю в рецензії О.Г. Корвіна-Піотровського, що «шукати характерні ознаки цивілізаційних процесів в енеолітичну добу складне завдання, бо їх прояви у цей давній період відсутні» [Корвін-Піотровський, 2006, с. 96—98]. Так, назва розділу «Перша протоцивілізація землеробів»

має кон'юктурний характер, бо стилістично повторює поширені серед політиків та літераторів терміни, що утверджують Міф про Трипільську цивілізацію. До речі, автори у своїй книзі відстоюють саме цю наукову концептуальну позицію, демонструючи всі характерні ознаки пізнього первісного суспільства для населення енеолітичної та більшої частини бронзової доби в Україні. І хоча дослідники в цілому справедливо розглядають рівень розвитку населення пізньобронзової доби, для розділу більш вдалою була б назва «Наслідки неолітичної революції на території України як передумова цивілізаційних процесів». Дослідники ретельно проаналізували давні суспільства, зокрема, трипільську культуру, і прийшли до висновку, що перші цивілізаційні та державотворчі процеси на території України починаються з ранньозалізної добою, що докладно висвітлено в розділах «Скіфське царство» та «Антична цивілізація». Достатньо лише порівняти руїни античних міст Херсонеса з археологічними залишками поселень трипільської культури і стає одразу зрозумілою різниця між первісним та цивілізаційним рівнем розвитку.

Висвітлювати трипільську культуру в контексті давньої історії України необхідно не як окрему археологічну культуру чи процес генезису матеріального та суспільного життя, а як органічно самостійне, оригінальне культурне явище у світовій цивілізації. На кожному його хронологічному зрізі діяли загальностадіальні закономірності, але водночас постійними були й генетичні процеси та умови культурного розвитку, що відрізняє її від інших енеолітичних ранньоземлеробських культур. Генезис трипільської культури відзначався складністю й багатовекторністю взаємозв'язків з археологічними культурами як Північно-Західного, так і Південно-Східного регіону Східної Європи, що підтверджено наявністю імпорту та появою нетрадиційних для трипільської культури елементів в оздобленні кераміки та поховального ритуалу. А подібність окремих елементів української культури з трипільською — це лише результат тривалого генезису людського життя на наших землях, спадковість від попередніх народів, котрі власними зусиллями сформували специфічний спосіб життя, світогляд, а також господарсько-культурний тип. Враховуючи усю складність проблеми етнічних процесів (міграції, асиміляції тощо) виникає необхідність у комплексному підході дослідження, що передбачає використання, окрім археологічних джерел, ще й історично-етнографічні, лінгвістичні та антропологічні дані. Зокрема, розглядаючи цю проблему, М.І. Гладких визначив такі основні вихідні положення для сучасних етноісторичних реконструкцій. По-перше, «не можна прямолінійно шукати історичне коріння сучасних народів у конкретних племенах первісного суспільства, відомості про які дуже

обмежені» [Історія Укарїни, 2006, с. 25—42]. За палеодемографічними реконструкціями, навіть якщо брати максимальні показники на етапі розквіту трипільської культури, то загальна кількість населення не перевищувала мільйона осіб. А сучасні народи та нації, зокрема українці, значно більші за чисельністю та територією (держава), яку вони займають. По-друге, «спільні риси культури різних соціальних об'єднань формуються під впливом різних чинників. З одного боку, це вплив навколишнього середовища, яке зумовлює спосіб господарювання. Так виникають господарсько-культурні типи» [Історія Укарїни, 2006, с. 25—42]. На прикладі підсічно-вогневого землеробства і скотарства лісової зони, до якого належали різні етноси, серед яких і слов'яни, і балти, і германці, М.І. Гладких доводить, що «спільність господарства не визначає спільності етносу. З іншого боку, на формування спільних рис історичних об'єднань впливають історико-етнографічні спільності, скажімо, східні слов'яни, до яких належать різні народи, зокрема українці». А це, в свою чергу, дозволило досліднику дати відповідь на основне запитання «чи правомірно виводити безпосередньо український етнос, скажімо, від носіїв трипільської культури доби міді (IV—III тис. до н. е.) на підставі тільки того, що і ті й інші були землеробами-скотарями? Очевидно, що ні, оскільки тоді треба враховувати ще і місце формування трипільської культури, і процес розселення її носіїв, і контакти з іншими культурами, і тривалий час (дві тисячі років), який розділяє зникнення трипільської культури і появу давніх слов'ян, у середовищі яких згодом сформувалися українці» [Історія Укарїни, 2006, с. 25—42].

Таким чином, М.І. Гладких визначив головний принцип етноісторичних реконструкцій, а саме, «корені сучасних народів треба шукати у протилежному напрямі: від відомого (сучасного стану) до невідомого (колишнього стану), до тієї пори, коли ці корені вже неможливо простежити. Скажімо, більш менш очевидно, що сучасні українці сформувалися на певній території ранньофеодальної держави Київська Русь. Остання виникла в масі східно-слов'янських племен. Слов'яни раннього залізного віку успадкували культури населення доби бронзи лісової і лісостепової зони Східної і Центральної Європи, які належали східним предкам слов'ян, балтів і германців. Таким чином стає очевидно, що чим більше заглиблюємося в історію, тим ширшими стають територія пошуків історичних коренів українців і коло давніх народів, які до цього дотичні» [Історія Укарїни, 2006, с. 25—42]. Саме під цим кутом зору варто шукати, яке місце трипільська культура займала в давній історії України.

Методи та основні принципи інтерпретації результатів польових досліджень пам'яток трипільської культури. На різних

етапах розвитку історичної науки провідну роль відігравали наукові школи. В історіографії наукову школу розглядають як загально визнанні методи та підходи, що започаткували або стали базою для подальшого розвитку основних напрямів досліджень і розуміння історії. Саме тому, огляд процесу становлення та розвитку української історичної школи дозволить прослідкувати еволюцію методологічних засад вітчизняної історичної науки. Так само, зміна методологічних засад вітчизняної історичної науки впливає на теоретичне осмислення археологічного матеріалу, тобто інтерпретацію результатів польових досліджень.

Спроби виокремлення серед сучасних дослідників послідовників тої чи іншої школи є досить умовними, бо на практиці більш ранні школи продовжували співіснувати з більш пізніми, тому розвиток історичної науки являє собою скоріше за все злиття різних наукових шкіл, а ніж послідовну зміну одна одною. А це в свою чергу призвело до запозичення та синтезу методів дослідження не лише між науковими школами, а й різними галузями науки.

В сучасній археології співіснують різні наукові школи. Відсутність єдиного загально визнаного методу дослідження залишає право вибору за археологами та дозволяє їм одночасно використовувати методологічні прийоми різних наукових напрямів. А синтез методів добрий тим, що дозволяє досліджувати фактичний матеріал з різних точок зору.

Слід відзначити, що в 90-ті рр. ХХ ст. наукові теми по трипільській культурі, які розробляли співробітники відділу енеоліту—бронзи Інституту археології НАН України, досить вдало доповнювали одна одну і визначили напрями для подальших досліджень. Було захищено вісім кандидатських дисертацій, в яких вирішувалися важливі питання трипільської культури. Крім того, проблеми трипільської металургії розглянуті в докторській дисертації Н.В. Риндіної. Така кількість дисертаційних праць стала своєрідним рекордом за всю історію дослідження Трипільля і, разом з тим, логічним підсумком його наукового вивчення у ХХ ст. Серед цих робіт були регіональні дослідження, в яких вивчалися різні локально-хронологічні прояви Трипільля раннього (Н.Б. Бурдо), середнього та початку пізнього етапів (С.О. Гусев, С.М. Рижов, І.В. Палагута). Кременевій індустрії трипільської культури присвятила дисертаційне дослідження А.В. Енговатової, зооморфній пластиці — В.І. Балабіна.

В сучасних дослідженнях трипільської культури переважає соціокультурний напрям, започаткований С.М. Бібіковим. Глибокий аналіз матеріалів та узагальнення результатів досліджень лягли в основу палеоекономічного моделювання. А комплексний аналіз археологічних, геологічних, етнографічних та інших джерел дозволив дослідникам реконструюва-

ти окремі елементи побуту та інтерпретувати важливі процеси розвитку племен трипільської культури. Проаналізувавши господарсько-економічний комплекс трипільської культури, дослідники дійшли висновку про його високий рівень. Усе це дало змогу віднести трипільське суспільство до початку розпаду первісного суспільства. Сьогодні таке визначення сприймається більшістю дослідників.

Специфіка вивчення та дослідження трипільської культури визначає панівну роль археологічних джерел. Тому вітчизняне трипільознавство існує та розвивається, у першу чергу, як галузь археології. Сьогодні фахівців з дослідження трипільської культури близько 30 осіб, зокрема дві третини із загальної кількості — це працівники Інституту археології НАН України. Інститут археології Національної академії наук України є провідною установою з дослідження та вивчення трипільської культури. Його науковий потенціал та інфраструктура забезпечили появу монографій, колективних та періодичних видань. В цих виданнях висвітлюються такі актуальні питання як періодизація, походження, рівень розвитку та зникнення трипільської культури. Проблема цивілізаційних та державотворчих процесів в українській історіографії виявилась найменш розробленою. Тому важливими в цьому напрямку є результати досліджень колективу науковців відділу енеоліту-бронзового віку (В.О. Круц, Н.Б. Бурдо, М.Ю. Відейко, В.В. Отроценко, С.М. Рижов, Ю.Я. Рассамкін, О.Г. Корвін-Піотровський та ін.). Праці, підготовлені авторськими колективами Інституту археології НАН України, а саме, фундаментальна тритомна «Давня історія України», «Україна крізь віки» і «Давня історія України» (у 2-х книгах) [Давня історія України, 1994, с. 47—49; Давня історія України, 1997, с. 234—260; Україна крізь віки, 1998, с. 59—73], а також праці Л.Л. Залізняка [Залізняк, 1994; 1999] стали синтезом найновіших досліджень в галузі давньої історії України, зокрема трипільської культури. Автори названих праць, застосувавши комплексні методи досліджень джерельної бази, намагалися відтворити історичний процес на території України у всій його багатогранності, простежити не тільки еволюцію матеріальної культури, а й складні етнічні, соціальні та культурні процеси.

В археологічній науці протягом 80—90-х рр. було сконцентровано великий за об'ємом фактичний матеріал, що значною мірою був осмислений і синтезований у ряді спеціальних узагальнюючих досліджень, серед яких академічне видання «Давньої історії України» у трьох томах. Ідея створення даного наукового видання належить С.М. Бібікову. Але за її реалізацію взявся колектив науковців Інституту археології НАН України. Так, «Давня історія України» стала першою узагальнюючою

працею вітчизняної історіографії, в якій було сконцентровано всі результати досліджень та стисло висвітлено історико-культурний зміст трипільської археологічної культури. Зокрема, в другій частині першого тому «Енеоліт та Бронзовий вік», на основі глибокого й системного аналізу археологічних джерел, території поширення пам'яток трипільської культури та їх культурного, соціального та економічного розвитку, представлено результати досліджень етнокультурних процесів у V—IV тис. до н.е. [Давня історія України, 1997, с. 229—544].

На особливу увагу заслуговує проблема походження ранніх трипільських пам'яток етапу А, яку автор розділу В.О. Круц подає максимально достовірно, враховуючи величезний джерельний матеріал та застосовуючи сучасні методи наукового дослідження. Загалом, зміст розділу добре обґрунтований як на теоретико-методологічному, так і на фактологічному рівнях, що дозволило створити цілісну картину давньої історії України впродовж V—IV тис. до н. е. Ще однією їх загальною особливістю стала значна увага до географічного чинника історичного процесу, висвітлення вирішального впливу природного середовища на еволюцію господарських і суспільних форм життя.

На сучасному етапі трипільознавчі студії як окремий напрям археологічних досліджень і складова національної історичної науки переживає перехідний етап, що відбився на історичних реконструкціях у вигляді методологічного плюралізму та синтезі методів. Вітчизняним дослідникам не завжди вдається досягти поставленої мети. Інколи їх праці лише наголошують на необхідності вивчення тієї чи іншої проблематики. Однак поява таких робіт свідчить про суттєве розширення кола досліджуваних проблем, застосування нових методів та здобутків європейської історіографії. А метод реконструкції в значній мірі визначатиме подальший розвиток та успіхи сучасних досліджень трипільської культури, бо дозволить сучасним дослідникам шляхом відтворення етноісторичних моделей цього археологічного феномену повноцінно вивчати наявний археологічний матеріал, а також перевірити й критично проаналізувати вже існуючі концепції та теорії. Цей метод сприятиме розвитку трипільознавчих студій як з теоретичної так і з практичної сторони.

Висвітлення трипільської культури в кінці XX — на початку XXI ст. стало обов'язковим атрибутом усіх узагальнюючих праць з історії України. Проте у цих працях історія трипільської культури висвітлена фрагментарно. Майже не акцентується увага на походженні історико-культурної спільності Кукутені-Трипілля, її генезисі та культурних взаємозв'язках. На мою думку, ряд аспектів вимагають аргументації, яка більше спиралася б на результати останніх археологічних досліджень. А окремі питання,

зокрема, розвиток та поширення трипільської культури детальнішого висвітлення. Натомість, велика увага приділяється висвітленню даного археологічного феномену з точки зору цивілізаційного підходу. Цивілізаційне розуміння терміну «цивілізація» було штучно перенесено дослідниками на трипільську культуру та доповнено стадіальними критеріями, що стало причиною неадекватної інтерпретації трипільської культури в сучасній історіографії.

Варто зазначити, що цивілізаційний підхід не поєднує з формаційним. Суть формаційного підходу в тому, що він виходив з революційного розвитку, тобто зміна однієї формації іншою відбувається шляхом революційного стрибка. А цивілізаційний підхід, це абсолютно самостійна методологічна історіософська схема історичного розвитку, яка дає просто ширший простір для аналізу різних епох, в тому числі і мідно-кам'яної епохи.

Віднесення ранньоземлеробських археологічних культур Південно-Східної та Центральної Європи V—IV тис. до н. е. до групи ранніх цивілізацій з методологічної точки зору є помилковим, оскільки ці археологічні культури являють собою лише початковий етап формування передумов цивілізаційних процесів. За своєю суттю енеолітичні археологічні культури Балкано-Карпатських земель несли багато спільного для нерозчленованої Євразії і не сильно відрізнялися від культур Чатал-Хююк, Хаджілар чи Янь Шао. [Андреев, 1995, с. 97; Мерперт, 1980, с. 69]. Насправді, фактів, які доводили б вихід трипільського суспільства на цивілізаційний рівень розвитку, немає. Населення цієї культури практично не знало індустрії металу, усі його знаряддя праці виготовлені з каменю і кістки. Поселення, навіть і найбільші, в яких жили трипільці, нічого спільного з містами перших цивілізацій не мали. У них немає монументальних громадських будівель-палаців, храмів тощо. Не знали вони і писемності, як немає жодних даних і про їхню державно-політичну організацію. Ми можемо лише констатувати, що спираючись на виробничий фактор дослідниками було доведено факт відсутності цивілізаційного або державного рівня розвитку серед носіїв трипільської культури [Етнічна історія давньої України, 2000, с. 83—91].

Створені політиками України кінця XX — початку XXI ст. несприятливі суспільно-політичні умови є причиною появи псевдонаукових праць проти яких виступають і які критикують провідні дослідники трипільської культури впродовж 20 років. На основі аналізу псевдонаукових публікацій та критиці з боку фахових археологів, встановлено, що в сучасній історіографії спостерігається тенденція до невинуватого актуалізації історичного минулого, а часом і відвертої фальсифікації. Статті М.Ю. Відейка, Л.Л. Залізняка, В.В. Отроцен-

ка та інших фахівців [Відейко, 2005, с. 89—104; Залізник, 2004, с. 95—103], що базуються на науково обґрунтованих фактах, спростовують основні положення публіцистики, в якій неадекватно висвітлено трипільську культуру.

Відбулась певна профанація досліджень давньої історії України і трипільської культури. Авторами псевдонаукових публікацій є Ю. Шилов, Ю.М. Канигін, І.В. Каганець та ін. [Шилов, 2004; Канигін, 2003 та ін.]. В спрощеному і фальсифікованому вигляді трипільська культура та інші події історії України стають зручними для маніпуляцій та служіння політичній кон'юктурі. Практично всі псевдонаукові концепції розглядають трипільську культуру як цивілізаційне утворення, що заклало фундамент української культури. Для них характерна свідомо маніпуляція науковими термінами, безперервний пошук сенсації, доступний виклад матеріалу, який друкується великими тиражами. Це обумовлює їх перевагу над науковими виданнями, які переобтяжені термінологією та складні для розуміння пересічної людини.

Висновки. Становлення та розвиток української археологічної школи є складовою частиною процесу формування національної історичної науки та національної самосвідомості загалом. Відношення у суспільстві до історичних та археологічних пам'яток, свідчить про рівень його освіти, культури, цивілізованості. Але визначальним чинником в розвитку гуманітарної сфери суспільства є державна політика. Сучасна державна політика у гуманітарній сфері не задовольняє суспільної потреби у знаннях про давнє минуле України. В 90-х рр. ХХ — на початку ХХІ ст. домінуючою тенденцією стає розходження процесу наукового дослідження і висвітлення трипільської культури в навчальній літературі. Висвітлюючи трипільську культуру, автори підручників не спиралися на наукові праці провідних дослідників даної археологічної культури, а орієнтувалися на сенсаційний характер пропонуваніх «відкриттів». Активність у напрямку популяризації неадекватної точки зору на трипільську культуру простежується у переважній більшості навчальних посібників. Навчальна література часто перенасичена псевдонауковими гіпотезами у вигляді науково доведених фактів, що приховувалися в радянські часи.

Зміни, що відбулися в Україні на початку 90-х рр. ХХ ст. дали можливість науковцям вільно обирати методи дослідження, концептуальні підходи та принципи, на які спиратиметься їх наукова праця. Крім того, на інтерпретацію трипільської культури впливають низка факторів ситуативного й економічного характеру та рівень кваліфікації археологів та істориків, які спираючись на результати археологічних досліджень висвітлюють різні аспекти вивчення даної археологічної культури. Загалом у про-

аналізованих узагальнюючих працях фіксується високий рівень дослідження і концептуального осмислення вітчизняної історії, якого історики НАН України досягли наприкінці 90-х років.

Теоретичні пошуки та вплив методології на інтерпретацію трипільської культури не були першопричинами конфліктів. Конфлікт у вітчизняній історичній науці кінця ХХ — початку ХХІ ст. має комплексний характер. По-перше, критика концептуальних підходів радянського періоду та методологічна невизначеність сучасних дослідників. По-друге, домінування праць кон'юктурного характеру призвело до поєднання різних підходів та розбіжностей у розумінні шляхів популяризації історії України. Вітчизняні історики намагалися відмовитися від формаційної концепції і на основі синтезу поглядів створили власне бачення історичного процесу. По-третє, сильна залежність історичної науки від суспільно-політичних умов, дозволила неадекватним припущенням остаточно перетворитися на історіографічний міф, поданий на рівні звинувачення у цензурі та приховувані провідними дослідниками доказів на підтримку концепції про трипільську цивілізацію.

Неадекватне висвітлення трипільської культури в контексті давньої історії України, впродовж 90-х рр. ХХ — початку ХХІ ст., було обумовлене підвищенням інтересом до етногенезу українців. Дезінформація, що міститься у кон'юктурних працях, перетворилася в історіографічний міф, поданий на рівні звинувачення «офіційної» науки у цензурі та приховувані доказів на підтримку концепції про «стародавнє походження українців». Аналіз псевдонаукових публікацій, що висвітлюють трипільську культуру, не виявив в них наукового підґрунтя. Поширення публікацій такого змісту в подальшому може призвести до зниження рівня викладання та вивчення давнього минулого України.

В умовах нормального функціонування гуманітарної політики проблема неадекватного висвітлення трипільської культури навряд чи могла з'явитися. Активний характер гуманітарної політики є основою суспільного прогресу, а також базою зростання української археологічної школи, зокрема трипільознавства.

Андреев Ю.В. Между Евразией и Европой: К вопросу о специфике минойской цивилизации // ВДИ. — 1995. — № 2. — С. 97.

Бибиков С.М. О некоторых вопросах истории трипольской культуры (письмо в редакцию по поводу рецензии Т.С. Пассек) // ВДИ. — 1955. — № 3. — С. 209—214.

Відейко М.Ю. Тема трипільської культури у сучасному «праісторичному» міфотворенні // Археологія. — 2005. — № 2. — С. 89—104.

Давня історія України: у 3-х т. Т. 1.: Первісне суспільство — К.: Наук. думка, 1997. — 345 с.

Давня історія України: у 2 кн.: навч. посіб. — К.: Либідь, 1994. — Кн. 1. — 240 с.

Дергачев В.А., Манзура И.В. Погребальные комплексы позднего Триполья. — Кишинев: Штиинца, 1991. — 337 с.

Етнічна історія давньої України. — К.: ІА НАН України, 2000. — 242 с.

Залізник Л.Л. Нариси стародавньої історії України. — К.: Абрис, 1994. — 254 с.

Залізник Л.Л. Первісна історія України: навч. посіб. для істор. спец. вищ. навч. закл. — К.: Вища школа, 1999. — 259 с.

Залізник Л.Л. Трипільля очима науковців і політиків // Археологія. — 2004. — № 3. — С. 95—103.

Збенювич В.Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины. — К.: Наук. думка, 1989. — 224 с.

Історія Укарїни: навчально-методичний посібник для семінарських занять. — К.: Знання-Прес, 2006. — 460 с.

Канигін Ю.М. Шлях аріїв: Україна в духовній історії людства: роман-есе. — К.: АСК., 2003. — 5-те вид., доп. — 528 с.

Корвін-Піотровський О.Г. [Рец.]: Горелов М.С., Моця О.П., Рафальський О.О. Цивілізаційна історія України. — К., 2005. — 631 с. // Археологія. — 2006. — № 1. — С. 96—98.

Мерперт Н.Я. Ранние скотоводы Восточной Европы и судьбы древнейших цивилизаций // *Studia Praehistorica*. — 1980. — № 3 — Р. 69.

Павленко Ю.В. История мировой цивилизации. Философский анализ. — К.: Феникс, 2002. — 760 с.

Павленко Ю.В. Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства: навчальний підручник. — К.: Либідь, 2000. — 2-е вид. — 360 с.

Пассек Т.С. Трипільське поселення Коломійщина // Трипільська культура. — 1940. — Т. I. — С. 9—37.

Пассек Т.С. Периодизация поселений трипольской культуры (III — II тыс. до н. э.) // МИА. — 1949. — № 10. — 248 с.

Пассек Т.С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья // МИА. — 1961. — № 84.

Пассек Т.С. [Рец.]: Бибииков С.Н. Поселение Лука-Врублевецкая на Днестре // МИА. — 1953. — № 38 // ВДИ. — 1954. — № 2. — С. 70—74.

Тойнбі А.Дж. Дослідження історії: у 2-х томах. — К.: Основи, 1995. — Т. 1. — 684 с.

Толочко П.П. Археология и древняя история (в защиту исторического марксизма). — К.: Академперіодика, 2007. — 104 с.

Толочко П.П. Теоретичні проблеми вивчення давньої історії України // Археологія. — 2005. — № 2. — С. 3—11.

Трипільська культура на Україні. — К., 1926. — Т. 1. — 211 с.

Україна крізь віки: в 15-ти томах. Т. 1: Буянтян К.П., Мурзін В.Ю., Симоненко О.В. На світанку історії. — К., 1998.

Хвойка В.В. Каменный век Среднего Поднепровья // Тр. XI АС в Киеве в 1899 г. — 1901. — Т. I. — С. 736—812.

Хвойка В.В. Розкопки 1901 р. в області трипільської культури // Дослідження трипільської цивілізації у науковій спадщині археолога Вікентія Хвойки. Ч. 1: Переклади наукових праць та коментарі. — К., 2006. — С. 95—104.

Черныш Е.К. Энеолит Правобережной Украины и Молдавии // Энеолит СССР. — М., 1982. — С. 272.

Шилов Ю.А. Истоки славянской цивилизации. — К.: МАУП, 2004. — 704 с.

Д. В. Толочко

ВЛИЯНИЕ ЭВОЛЮЦИИ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ПРИНЦИПОВ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ НАУКИ НА ИНТЕРПРЕТАЦИЮ ТРИПОЛЬСКОЙ КУЛЬТУРЫ в конце XX — начале XXI века

Статья посвящена изучению и интерпретации трипольской археологической культуры в конце XX — начале XXI века.

Показано, как в условиях становления теоретико-методологических основ отечественной исторической науки, формировалось научное представление об историко-культурное содержание трипольской культуры

D. V. Tolochko

INFLUENCE OF THE EVOLUTION OF THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF NATIONAL HISTORICAL SCIENCE ON INTERPRETATION OF TRYPILLIAN CULTURE of the end of the 20th — early 21st century

The article is devoted to the study and interpretation of Trypillian culture of the end of the 20th — early 21st century. Shown, in conditions of formation theoretical and methodological foundations of the national historical science, process of accumulation of knowledge about the historical and cultural content of Trypillian culture.